

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola
Programvezető: Dr. Buday-Sántha Attila DSc

Vadasi Aida

**A BIZALOM ÉS BIZALOMHIÁNY HATÁSA
A REGIONÁLIS VÁLLALKOZÓI HÁLÓZATOK MŰKÖDÉSÉRE**

Doktori értekezés

TÉZISEK

Témavezető:
Prof. Horváth Gyula DSc

Pécs, 2009

TARTALOMJEGYZÉK

I. KUTATÁSI KÉRDÉSEK, CÉLOK ÉS MÓDSZEREK	3
I.1. A témaválasztás indoklása	3
I.2. A kutatás alapkérdése és a területi egyenlőtlenségek összefüggése:	5
I.3. A bizalom, a bizalomhiány és a bizalmatlanság hatása a hálózatokra: az alapprobléma, alapkérdés	5
I.4. A kutatási célok a következők:	6
II. KUTATÁSI KÉRDÉSEK, HIPOTÉZISEK	6
III. A DOLGOZAT FELÉPÍTÉSE	8
IV. A KUTATÁS MÓDSZERTANA	9
V. KUTATÁSI EREDMÉNYEK	11
V.1. Kutatási eredmények a nemzetközi hálózati példák alapján	11
V.2. Kutatási eredmények visszatükröződése a magyarországi felmérés tapasztalatai alapján	18
V.3. Új tudományos lehetőségek, kutatási irányok	21
V.4. Újszerű kutatási eredmények	22
VI. SZAKIRODALMI TEVÉKENYSÉG	27
VI.1. Idegen nyelvű közlemények:	27
VI.2. Magyar nyelvű közlemények:	27
VI.3. Egyéb szakmai publikációk, közlemények, konferencia előadások:	28

I. KUTATÁSI KÉRDÉSEK, CÉLOK ÉS MÓDSZEREK

*“Ha csak az ismert dolgok érdekelnének, lakatosnak mentem volna.”
(Albert Einstein)*

A disszertáció a bizalom, a bizalmatlanság illetve a bizalomhiány kapcsolatát vizsgálja az üzleti és gazdasági hálózatok kialakulására, működésére, különös tekintettel azok területi egyenlőtlenségekre gyakorolt hatására.

I.1. A témaválasztás indoklása

Kutatói kíváncsiság:

A globális verseny erősödése a kis és közepes vállalkozásokat, valamint a nagyvállalatokat egyaránt kreatív gondolkodásra ösztönzi. A verseny kihívásainak való sikeres megfelelés egyik módja a hálózatokba szerveződés (Edgar, 1993). Számos európai régióban az országos illetve regionális gazdaságpolitika támogatja is ezen hálózatok létrejöttét, kiszélesedését és működését, mely így az egész régió fejlődéséhez járul hozzá. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy dolgozatomban a gazdasági együttműködések emberi oldalát, vetületét szeretném górcső alá venni. Vizsgálom a társadalmi és kulturális, illetve történelmi háttér hatását a gazdasági döntéseket is befolyásoló társadalmi elvárásokra és ezen keresztül a bizalom kialakulására, hiányára. Ez utóbbi faktorokat a hálózatosodás szoft tényezőiként definiálom, megkülönböztetve őket a hagyományos közgazdasági mérőszámokkal és statisztikai adatokkal is demonstrálható mutatóktól - azaz hard tényezőktől-, melyeket a nemzetközi és magyar szakirodalom is igen részletesen tanulmányozott. **A gazdasági együttműködések, hálózatok kialakulását befolyásoló szoft tényezők és ezen belül a bizalom empirikus vizsgálatára hazánkban célzottan még nem került sor** (Dinya L.-Domán Sz. 2004). **Éppen ezért állítom ezt a témakört a dolgozatom középpontjába.**

A témaválasztást kutatói kíváncsiság és személyes motívumok is indokolják: előképzettségem, személyes és munkakapcsolataim, valamint számos pályázati támogatás segített hozzá a disszertációm elkészítéséhez.

Előképzettség és munkakapcsolatok:

Pedagógusi előképzettségem, immár több, mint 15 éves tanári, tréneri tapasztalatom, pszichológia és pedagógiai tanulmányaim is arra sarkalltak, hogy a dolgozat témakörét gazdaságszociológiai szemszögből vizsgáljam. Olasz szakos végzettségem adott lehetőséget arra, hogy a Kovács Katalin által vezetett Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség külsős szakértőjeként és tolmácsaként több évig részt vehessek a Friuli Venezia Giulia Autonóm Régió – továbbiakban FVG – és a Dél Dunántúli Régió közötti twining és egyéb szakmai programok szervezésében, lebonyolításában. Ez kiváló alkalmat szolgáltatott számomra arra, hogy számos magyarországi és olaszországi konferencián részt vegyek, illetve magam is szervezzek regionális fejlesztési konferenciát a Budapesti Műszaki Egyetem és a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán végzős diákjai számára FVG-ban. Ennek a háttérnek köszönhetem azt a mai napig élő kapcsolatrendszert, mely a régió fejlesztési szerveihez, szakembereihez köt, akik értékes statisztikai és szakmai adatokkal segítettek munkámat, valamint interjú alanyként közelebbről is betekintést nyújtottak az úgynevezett Friuli modell részleteibe.

Hat éven keresztül az Észak-magyarországi Régió önkormányzatai, kistérségei, regionális fejlesztési szervei számára végeztem térségfejlesztési munkát. Ennek köszönhetően folyamatos munkakapcsolatban álltam az Észak-magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökséggel, számos Kistérségfejlesztési Társulással, a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatási Intézetének Észak-magyarországi Osztályával. Ez az élő kapcsolatrendszer segített hozzá magyarországi empirikus kutatásaim lefolytatásához.

Mind Észak-Magyarországon, mind FVG-ban végzett felméréseim, információim tehát személyes szakmai tapasztalatokból és közvetlen kapcsolatrendszerem aktivizálásával megszervezett vizsgálatokból ered.

Ösztöndíj-pályázati támogatások:

A személyes és munkakapcsolatokon kívül, a disszertáció megírását a Magyar Ösztöndíj Bizottság Predoktori Ösztöndíjjal támogatta. A FVG-ban folytatott kérdőíves felmérés lefolytatását a Phare Access 2003 pályázati program finanszírozta, míg az Észak-magyarországi kutatást az Észak-magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség Kht. által 2005-2007 között megvalósított Kapcsolat Projekt keretein belül, annak részeként végeztem.

I.2. A kutatás alapkérdése és a területi egyenlőtlenségek összefüggése:

Dolgozatomban a bizalom fogalmát a társadalmi tőke koncepciókból vezetem le főleg Putnam, Narayan, és Fukuyama munkái nyomán. A társadalmi tőke – mint kollektív csoportokra vonatkozó fogalom – egy olyan adott társadalomra jellemző, mely azonos történelmi, kulturális, gyökerekből, hagyományokból táplálkozó normákat, értékeket követ. A bizalom, bizalomhiány, vagy éppen maga a bizalmatlanság ezeken az alapokon születik meg. Ebből az következik, hogy az eltérő történelmi, kulturális gyökerekkel, hagyományokkal rendelkező térségekben – akár egy országon belül is – a társadalmi tőke eltérő norma és értékrendszerrel fog rendelkezni, melyre eltérő bizalomszint épül. Ennek megfelelően eltérő bizalomszint területenként különböző módon hat az együttműködések és a hálózatok kialakulására, struktúrájára a társadalmi és gazdasági életben egyaránt. Észak- és Dél-Itália közötti társadalmi, gazdasági különbségek és területi egyenlőtlenségek jelentős részét pontosan ez okozza

I.3. A bizalom, a bizalomhiány és a bizalmatlanság hatása a hálózatokra: az alapprobléma, alapkérdés

A bizalom, illetve a bizalomhiány közvetlenül hat egy térségben megjelenő társadalmi kapcsolatokra és az ezekre épülő üzleti és gazdasági együttműködésekre illetve hálózatokra.

Kutatási alapprobléma:

PA: Nem ismerjük pontosan a bizalom, bizalomhiány, bizalmatlanság hálózatokra gyakorolt hatásának pontos összefüggéseit és ezek hatásmechanizmusait. A nemzetközi és hazai szakirodalom ugyan számos helyen hivatkozik a bizalomhiányra, mint a hálózatosodási folyamat akadályozó tényezőjére egy adott térségben, de a “miért”, “hogyan” és “miként” kérdések nagy részben megválaszolatlanul maradnak.

A kutatás alapkérdése:

KA: A kutatás alapkérdése tehát az, hogy pontosan miért, miként és hogyan befolyásolja egy adott térségben a bizalom/bizalomhiány, vagy éppen maga a bizalmatlanság az üzleti és gazdasági együttműködések, hálózatok működését, szerkezetét, ki- és átalakulását?

I.4. A kutatási célok a következők:

A kutatás céljai között nem szerepelt új módszertani eljárások kidolgozása, ökonometriai modellek megalkotása.

C1: Egyrészt a szakirodalom feldolgozásával nemzetközi és hazai példákon keresztül vizsgálom a bizalom, bizalomhiány, bizalmatlanság szerepét a hálózatok kialakulására, illetve hatásukat azok szerkezetére, működésére.

C2: Másrészt strukturált mély-interjúk, illetve statisztikai adatok elemzésével egy külföldi és egy hazai térséget közelebbről vizsgálva szeretném feltárni ennek a hatásmechanizmusnak a lehető legtöbb részletét.

II. KUTATÁSI KÉRDÉSEK, HIPOTÉZISEK

Kutatási kérdések:

K1: A társadalmi tőke és ezen belül a bizalom, illetve bizalomhiány, vagy éppen a bizalmatlanság milyen gazdaságszociológiai összefüggéseken keresztül hat a gazdasági életében létrejövő együttműködésekre, illetve a hálózatok kialakulására egy adott térségben?

K2: A bizalom, illetve bizalomhiány tekintetében kimutatható különbségek hatással vannak-e az – akár egy országon belül tapasztalható – területi egyenlőtlenségekre? Amennyiben igen, milyen hatásmechanizmusokon keresztül?

K3 Milyen szerepet játszik a társadalmi tőke és ezen belül a bizalom megléte, vagy hiánya az üzleti illetve gazdasági hálózatok létrejöttében, működésében és sikerében, vagy éppen felbomlásában?

K4: Hogyan függ hálózatok stabilitása, instabilitása, dinamikus fejlődése, esetleg széthullása a társadalmi tőke és bizalom szintjétől ? (Dinya – Domán, 2004)

A kutatás alaphipotézise:

HA: A kutatás alaphipotézise az volt, hogy a bizalom, a bizalomhiány és a bizalmatlanság egy adott térségre jellemző társadalmi tőkéből eredeztethető, és alapvetően meghatározza az emberek közötti kapcsolatépítési, valamint együttműködési normákat, szabályokat. Az üzleti és gazdasági együttműködések pedig értelemszerűen ugyan ezekre a “sablonokra” épülnek. A társadalmi tőke által meghatározott normák, értékek így alapvetően befolyásolják egy adott térség bizalomszintjét. A bizalom, illetve a bizalomhiány kihat a személyes és gazdasági jellegű együttműködések, hálózatok struktúrájára, működésére.

A kutatás során megfogalmazott további hipotézisek:

H1: A társadalmi tőkét – továbbiakban TT-t – alkotó normák, értékek, hagyományok határozzák meg, hogy az ott élő közösségek pozitív vagy negatív elvárásokat gerjesztenek a bizalmon alapuló együttműködések, illetve hálózatok kialakulására vagy elvetésére. A társadalmi tőke alapvetően megszabja a gazdasági együttműködések, hálózatok spontán vagy formális, illetve üzleti, vagy gazdasági jellegét. A bizalom, bizalomhiány, illetve a bizalmatlanság jelenléte kultúra függő térségspecifikus jelenség. A magas szintű társadalmi tőke és bizalom pozitívan befolyásolja az együttműködési, társulási készséget és a hálózatba szerveződést a gazdasági életben is. Az alacsony szintű társadalmi tőke bizalomhiányt, illetve bizalmatlanságot okoz, ennek következtében fékezi, gátolja a magas szintű társulási készséget és a hálózatok kialakulását a gazdasági életben is.

H2: A területi egyenlőtlenségek egyik forrása éppen az eltérő társadalmi tőke készletből és bizalmi szintből ered, melyek közvetlenül kihatnak a társadalmi és gazdasági együttműködésekre és a prosperitásra. A magas szintű TT és bizalom pozitívan, az alacsony szintű pedig negatívan befolyásolja az együttműködési hajlandóságot és a gazdasági prosperitást.

H3: Feltételezem, hogy a TT és bizalom szintje közvetlen hatással van a hálózatok üzleti, vagy gazdasági jellegére. A szilárd szektorközi kapcsolatokat felmutatni képes – spontán vagy formális – gazdasági hálózatok csak magas szintű társadalmi tőkével és bizalmi szinttel rendelkező térségekben jöhetnek létre. Alacsony TT és bizalmi szintű térségekben az üzleti jellegű együttműködések, hálózatok kialakulása a valószínű.

H4: A magas szintű társadalmi tőke és ezen belül a bizalom pozitívan hat a hálózatok kiterjedésére, stabilitására. A bizalom megrendülése, illetve diszfunkciói a spontán hálózatok instabilitásához, demoralizálódásához, vagy kialakulásuk megrekedéséhez vezet.

III. A DOLGOZAT FELÉPÍTÉSE

A disszertáció első – bevezető – fejezetét a kutatási kérdések, célok, módszerek, hipotézisek, és az alapprobléma felvázolására szántam.

A dolgozat második – elméleti jellegű – fejezete a kutatás alapfogalmainak tisztázását és értelmezési keretét megadó elméleti-módszertani alappillérek, szemléletmód ismertetését foglalja magában. Ezek felsorolásszerűen a következők: hálózat, klaszter, hálózati típusok, hálózati gazdaság, társadalmi tőke és elemei, forrása, funkciói, dimenziói, valamint a bizalom, illetve bizalom fajtái. A fogalmak definiálásán kívül a társadalmi tőke és ezen belül a bizalom hatását vizsgálom a különböző hálózati típusokra. A dolgozatomnak nem volt célja ergonómiai modellek felvázolása. Az általam választott hálózati tipológia meglátásom szerint a legmegfelelőbb a bizalom hálózatokra gyakorolt hatásának vizsgálatára. Az elméleti fejezet alapvetően gazdaságszociológiai szemléletű: a gazdasági folyamatok társadalmi gyökereit, beágyazottságát feltételezi.

A dolgozat fókuszában a széles körű szektorközi együttműködéseket is felmutató spontán gazdasági hálózatok dinamikája áll -mint például az olasz iparági körzetek-, illetve ellenpárja a kifejezetten bizalmatlanságon alapuló amorális bűnözői hálózatok – mint a Dél-itáliai maffia –.

Ebben az elméleti fejezetben térek ki a társadalmi tőke mérési lehetőségeire és annak indoklására, hogy miért az empirikus felmérést választottam az általam választott két céltérségben: az un. ÉKK-modellhez tartozó Friuli Venezia Giulia-ban és egy Észak-magyarországi kistérségben.

A harmadik fejezetben: Nemzetközi gazdasági életből vett példákkal szemléltetem a spontán gazdasági hálózatokat (ÉKK modell iparági körzetei, Japán keirecu hálózatok), valamint a formális gazdasági hálózatokat (Dánia, Anglia), illetve ellenpontként bemutatom a Dél-Itáliai maffia, mint bizalmatlanságon alapuló amorális üzleti hálózat kialakulását és működését. Ebben a fejezetben az Északkelet-Olaszországban található Friuli Venezia Giulia Régió spontán gazdasági hálózatai – iparági körzetei – hangsúlyos szerephez jutnak: 50 év statisztikai adatait és saját empirikus kutatásaim tapasztalatait összegzem egy alfejezetben. A külföldi példák összehasonlító elemzése révén keresek választ arra a kérdésre, hogy az eltérő kulturális és történelmi gyökerekkel rendelkező térségekben a társadalmi tőke és ezen belül a bizalom milyen hálózati típusokat generál.

A disszertáció negyedik nagyobb szerkezeti egysége egy Észak-magyarországi kistérségben végzett empirikus felmérésem tapasztalatait összegzi, összehasonlítva más hasonló témában végzett hazai kutatások következtetéseivel.

Az ötödik fejezet kutatási eredményeket, következtetéseket és új kutatási irányokat fogalmaz meg.

IV. A KUTATÁS MÓDSZERTANA

A kutatás módszertana három pilléren nyugszik: a témához kötődő szakirodalom és statisztikai adatok feldolgozása, valamint két fókusz területen – az un. ÉKK modellhez tartozó FVG Régióban és egy Észak-magyarországi kistérségben – végzett empirikus kutatás lefolytatása és kiértékelése.

A kutatómunka során első sorban a következő magyar és nemzetközi szakirodalmakra támaszkodtam:

Nemzetközi szakirodalom:

A nemzetközi szakirodalom feldolgozása során a hálózati elemzések kapcsán Porter, Marshall, és Becattini munkáira alapoztam, míg a társadalmi tőke és bizalom témakörének vizsgálatakor főleg Granovetter, Putnam, Fukuyama, Luhmann, Gambetta, és Fuá eredményeire építettem.

Magyar szakirodalom:

A magyarországi hálózatok és a társadalmi tőke rendszerének bemutatásánál főleg az ELTE Társadalomtudományi Karán Lengyel György és Szántó Zoltán által vezetett vizsgálatokra támaszkodtam. Fontos szerepet kapott a dolgozatomban ezen kívül Sass Magdolna és kollégái által a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Kutatóközpontjában, illetve az ICEGEC által (International Center of Economic Growth European Center) lefolytatott társadalmi tőke kutatások eredményei. Kiemelkedő jelentőséggel bír továbbá a Szegedi Tudományegyetemen Lengyel Imre, Imreh Szabolcs, Szerb László, Dinya László, Domán Szilvia és kollégáik által, valamint a Pécsi Tudományegyetemen Szerb László vezetésével elvégzett hálózati kutatások eredményei is.

Primér vizsgálatok Olaszországban és Magyarországon:

A kutatás másik alkalmazott módszere a különböző kvantitatív vizsgálatok elvégzése volt primér és szekunder adatok alapján. A primér adatokat, a hálózatosodást, illetve a társadalmi tőkét és ezen belül a bizalmat vizsgáló empirikus kutatás révén kérdőíves felmérés szolgáltatva, melynek alapját FVG-ban és az Észak-magyarországi Régióban készített mély-interjúk jelentették. A kérdőívek legfontosabb eleme a bizalmi tőke vizsgálat, melyre vonatkozó kérdéseket a szakirodalom alapján Szántó Zoltán gazdaságszociológus segítségével állítottam össze.

2005 novemberében személyes mélyinterjúk készítésére volt lehetőségem FVG-ban a regionális fejlesztő intézmények, valamint az Udinei Kereskedelmi Kamara, képviselőivel. A tanulmányutat a Phare Access 2003 programja támogatta.

2007 őszén kérdőíves felmérést végeztem a társadalmi tőke és a bizalom témakörét vizsgálva az Észak-magyarországi Régió egyik kistérségében. A kutatás az Észak-Magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség Kapcsolat Projektje támogatta. A program célja a gazdasági együttműködések elősegítése volt a régió kistérségeiben.

A primér kutatásaim elvégzéséhez mind Friuli Venezia Giulia-ban, mind Észak-Magyarországon hozzá segített a korábbi munkatapasztalataimnak köszönhető élő kapcsolatrendszerem. Mivel a kérdőívek középpontjában maga a bizalom állt, fontos volt, hogy a kérdező és az interjúalany között is fenn álljon egyfajta személyes, bizalmi kapcsolat. Az Észak-magyarországi empirikus kutatások során a megkérdezettek számos olyan belső információval tiszteltek meg, amit ismeretlen személy számára nem adtak volna ki – törvénytelen, szürke és fekete piaci megoldások – . A bizalmukért és őszinteségükért cserében én névtelenséget ígértem nekik: ezért nem nevezem meg a kutatás pontos célterületét adó kistérséget.

Szekunder vizsgálatokon alapuló elemzések:

A szekunder vizsgálatok alapja bizonyos adatok esetében Európai Unió egész területe volt, mely a tizenötök (EU15) és a huszonötök (EU25) integrációját jelentette az A vizsgálatok területi egységei a NUTS2 régiók voltak, a feldolgozott statisztikai adatok pedig az Európai Unió statisztikai hivatalának REGIO adatbázisából származtak.

Olaszország régióit - különös tekintettel az ÉKK modell egyik képviselője FVG-t érintő idősorok vizsgálata 1963 és 2005 közötti korszakot ölelik fel. 1963-1980-ig terjedő adatokat a Banca d'Italia bocsátotta rendelkezésemre. Az 1980-1995-ig terjedő adatok az ISTAT, az Olasz Statisztikai Hivatal, az 1995-2005-ig terjedő adatok pedig az EUROSTAT adatbázisából származnak.

Egyéb források:

A hagyományos könyvtári kutatómunkán túl fontos forrást jelentett az Internet, ahol a legfrissebb kutatási eredmények is nyomon követhetők, továbbá részvétel tudományos konferenciákon. Az olaszországi és a magyarországi empirikus felmérések elvégzésében nagy segítséget nyújtott a Magyar Oktatási Minisztérium predoktori ösztöndíjának, és a Phare Access 2003 program támogatásával FVG-ban eltöltött kutatói ösztöndíj, valamint az Észak-magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség Kapcsolat Projektjének támogatása.

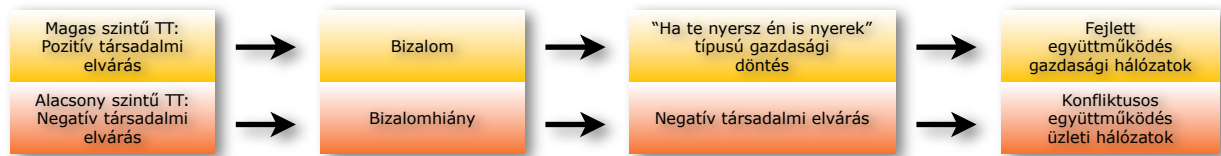
V. KUTATÁSI EREDMÉNYEK

V.1. Kutatási eredmények a nemzetközi hálózati példák alapján

A dolgozatomban a bizalom fogalmát, valamint az együttműködésekre, hálózatokra gyakorolt hatását a társadalmi tőkén keresztül vizsgáltam. Az eredményeket az alábbiakban összegzem a dolgozat elején feltett kérdések és hipotézisek alapján.

E1: A társadalmi tőke és bizalom közvetlenül meghatározza egy hálózat formális – spontán, üzleti – gazdasági jellegét. Ennek a tézisnek bizonyítását első sorban Putnam és Fukuyama kutatásai adják. Ugyan ezt támasztják alá Friuliban és az észak-magyarországi régióban végzett primér és szekunder kutatásaim. az eltérő történelmi gyökerekből táplálkozó társadalmi, politikai és kulturális hagyományok eltérő társadalmi tőke készletet és szintet, valamint különböző bizalmi típusokat generálnak. Ezek közül négy alaptípus hálózatokra kifejtett hatását elemzem a dolgozatban: személyek közötti bizalom, intézményekbe vetett bizalom – mint Luhmann által bevezetett fogalmak –, valamint a bizalomhiány és bizalmatlanság. E négy típus hálózatokra gyakorolt hatását együttesen még nem vizsgálta egyetlen kutatás sem. Mindegyikük eltérő együttműködési- és hálózat típus kialakulásához vezet: a magas szintű személyek közötti bizalom dominanciája a bottom up felépítésű spontán gazdasági hálózatok kialakulásához vezet. A magas szintű intézményekbe vetett közbizalom dominanciája a top down felépítésű formális gazdasági hálózatok kifejlődésének kedvez. A bizalom hiánya, pedig eleve üzleti -tehát elsődlegesen egyéni profitszerzési céllal létrejövő, a közösségi célokat háttérbe szorító – hálózatok kiépülését valószínűsíti. A bizalmatlanság mértékétől függően olyan ún. “amorális hálózatok” fejlődhetnek ki, mint például a maffia, melyekben a kötőelem

maga a bizalmatlanság, legfőbb jellemzője a korrupció, bűnözés, illegális tevékenységek. Az alábbi ábra a kulturális, történelmi gyökerekből táplálkozó társadalmi elvárások gazdasági döntésekre gyakorolt hatását szemlélteti, melyet első sorban Putnam, Fukuyama, Gambetti, Fuá kutatásai bizonyítanak.

E2: Területi egyenlőtlenségek és a bizalom szintje között közvetlen összefüggés van. A bizalom, mint a társadalmi tőke egyik alap eleme térségspecifikus jelenség, melynek szintje alapvetően függ az adott területre jellemző kulturális, társadalmi és történelmi hagyományoktól, normáktól, értékektől. Az eltérő bizalom szintek és típusok eltérő társulási készséget eredményeznek a társadalmi és gazdasági életben egyaránt. Számos kutatás bebizonyította, hogy az elmúlt 50 évben azok a térségek váltak növekedési pólussá, melyek a gazdasági életben sikeres hálózati együttműködések tudtak felmutatni. Erre példa a dolgozatomban saját primér és szekunder elemzések tükrében részletesen is bemutatott Friuli modell is. A hálózati gazdaság időszakát éljük, ahol a verseny szereplői már nem önálló vállalatok, hanem rugalmas hálózatok. A dolgozatom utolsó fejezetében bemutatott észak-magyarországi primér kutatás egyértelműen bizonyítja a bizalomhiány negatív hatását egy térség fejlődésére. Ugyan ezt támasztják alá Fukuyama és Putnam nemzetközi hálózati kutatásai.

E3: A korábbi pontokban már meghivatkozott nemzetközi, illetve az általam elvégzett olaszországi primér és szekunder, valamint a saját észak-magyarországi primér kutatásaim egyaránt alátámasztották azt a feltevésemet, hogy az egymástól eltérő társadalmi, kulturális, történelmi környezetet különböző típusú társadalmi tőke készlet és bizalomszint jellemez, mely más-más hálózati típusok kialakulását indukálja. A nemzetközi példákat bemutató fejezetben spontán és formális gazdasági hálózatokat elemeztem. A példákból kiderül, hogy a modellek alkalmazkodnak a környezetükhöz: magas társadalmi tőke szint mellett gazdasági hálózatok, míg alacsony TT szint mellett üzleti hálózatok kialakulása figyelhető meg a vizsgált térségekben. A négy fő variációt az alábbiakban foglalom össze:

E3a: Magas – intézményekbe vetett – ismétlődés és stratégiai közbizalmon alapuló formális gazdasági hálózatok: A centrális kormányzási hagyományokkal rendelkező országokban – Anglia, Dánia – magas szintű ismétlődés és stratégiai közbizalomszint mellett top down

felépítésű formális gazdasági hálózatok jönnek létre, ahol az állam közvetlenül részt is vesz azok kiépítésében és működtetésében un. “network brokerek” bevonásával. E hálózatok összetartó ereje a magas szintű intézményes-közbizalom. A társulási készség nem teljesen spontán, de a társadalom az állam által indított intézményes hívó jelekre teljes bizalommal és készséggel reagál. A társadalmi tőke növelésére a szakirodalom szerint három tényezőnek van jelentős hatása: az állami intézkedéseknek, az oktatásnak, és a vallási gyökereknek. Fontos kiemelni, hogy az állam ezekben az országokban nem törekszik túlszabályozásra, nem lépi túl a hatáskörét: a hálózatosodási folyamat beindítójaként, majd közvetítőként, illetve a megfelelő intézményi, jogszabályi technikai háttérbiztosítójaként működik, mintegy keretet adva a hálózati együttműködéseknek. Nem követel meg bürokratikus adminisztrációt, nem törekszik túlszabályozásra, amivel magát a folyamatot fojtaná meg. Ezekben a modellekben az oktatásnak és a továbbképzésnek kiugró jelentősége van, a vallási háttér pedig a protestáns munkaerkölcsön alapszik.

E3b: Magas szintű személyek közötti ismétlődés és stratégiai bizalmon alapuló spontán gazdasági hálózatok: A decentralizált kormányzási hagyományokkal rendelkező térségekben magas személyekbe vetett ismétlődés és stratégiai bizalom szint mellett a legjellemzőbb a spontán gazdasági hálózatok kialakulása. Nem feltétlenül kell az adott térségnek föderális térszerkezetet felvennie, mint Észak-Itália autonóm városállamai. Spontán gazdasági hálózatok kialakulhatnak olyan térségekben is, ahol a központi hatalom befolyása gyenge és a politikai hatalom valós és tényleges birtokosai elkülönülnek egymástól, mint például Japánban. Ezekben a térségekben a magas szintű társadalmi tőke magas szintű stratégiai- és ismétlődésbizalom megléte mellett kiemelkedő a spontán társulási készséghez vezet az élet minden területén, így a gazdaságban is. Az ilyen területeket kiterjedt és stabil, alulról szerveződő spontán gazdasági hálózatok rendszere szövi át. Az állam szerepe elenyésző a hálózatok létrejöttében: a megfelelő jogszabályi- és adóháttér biztosításán kívül a legfontosabb feladata, hogy hagyja és kövesse és támogassa a már kialakult spontán folyamatokat. A vallás, illetve a kulturális hagyományok élénken átszövik a minden napokat és az együttműködési normák is ezen alapulnak. Ezért az oktatás által közvetített tudás termékeny táptalajra hullik.

E3c: Alacsony bizalomszinten alapuló üzleti hálózatok: Alacsony, vagy meggyengült társadalmi tőke és bizalomszint mellett “csak”, üzleti hálózatok kialakulása jellemző. Ilyen térségek például gazdasági struktúraváltás által sújtott, elmaradott posztszocialista régiók is, ahol

gyakori, hogy a gazdasági együttműködések játékszabályait egy-egy nagyvállalat szabja meg és nem a térség kulturális, vallási hagyományai. Az állam az általános közbizalomhiány miatt nem tud olyan intézkedéseket hozni, melyek a társadalmi tőke szintet emelni tudnák. Ugyan ezért az oktatás sem tudja közvetíteni a fejlődéshez szükséges tudásbázist: vagy azt a diákok más, erre alkalmasabb térségben kamatoztatják, tehát elvándorolnak.

E3d: Bizalmatlanságon alapuló amorális hálózatok: Amennyiben egy térségben a bizalmi vákuum, bizalmatlanság uralkodik, eleve kizárható a gazdasági hálózatok kialakulása. Szélsőséges esetekben, a bizalmatlanság fokától és mértékétől függően az üzleti szerveződések korrupciós, elemeket is magukon viselnek, agresszióhoz, erőszakhoz vezetnek, céljuk már nem csak a profit szerzés, hanem a kizsákmányolás. A bizalmatlanságon, mint összetartó elemen alapuló üzleti hálózatok szélsőséges példája a maffia. Ez a hálózati forma a diktatórikus és elnyomó elemeket is tartalmazó túlbürokratizált kormányzási hagyományokkal rendelkező térségekre jellemző. Ennek egyik példája a Habsburgok spanyol ága által évszázadokig uralt Dél-Itália, ahol a bizalmatlanság és az intézményes közbizalomhiány és elszigeteltség kitermelte a maffia hálózatokat. Hasonló folyamat megy végbe több posztoszocialista ország gazdasági struktúraváltás sújtotta térségében is. Magyarországon végzett empirikus kutatásaim eredményei is ezt támasztják alá. Az amorális hálózatok esetében az a jellemző, hogy az állam túlszabályozásra törekszik; a vallási kulturális hagyományokat a megelőző időszak lerombolta; a megfelelő oktatás pedig nem, vagy nehezen elérhető, illetve önmagában nem elegendő.

Hálózati típus		Tipikus példa
Spontán	Gazdasági hálózatok	Olasz iparági körzetek, Japán "kiericu" hálózatok
	Üzleti hálózatok	Azonos piaci rangú szereplők között önszerveződő vevő-szállító kapcsolatrendszer
Formális	Gazdasági hálózatok	Dán és Angol hálózatok (network brokerek révén)/tudományos parkok
	Üzleti hálózatok	Multinacionális cég kelet-európai leányvállalataihoz kapcsolódó hálózatok

A fentiek értelmében az a következtetést vonható le, hogy a gazdasági hálózatokat - akár spontán, akár formális jellegűek - a magas szintű társadalmi tőke alapidinamikája mozgatja és az intézményekbe vetett, vagy személyekre irányuló ismétlődés és stratégiai bizalom tartja össze. A

hálózatok spontán vagy formális jellegét és működési dinamikáját a társadalmi tőke többi eleme határozza meg: történelmi hagyományokban gyökeret vert normák és szabályok. Ezért valószínűbb formális – top down – elvű hálózatok kialakulása központosított politikai hagyományokkal rendelkező országokban – Dánia, Anglia – ahol a tekintélyelv a társadalom egyik fontos szervező eleme a mai napig. Amennyiben a történelmi hagyományok politikai önállóságot, önszerveződést, mint normát tartalmazzák – Észak-Itália, Japán – spontán hálózat kialakulása valószínűsíthető.

A spontán gazdasági hálózatok esetében a személyek közötti bizalom (Trust) indítja be az önszerveződést, míg a formális hálózatok estében az intézményekbe vetett tekintélyelvűbb bizalom (Confidence) indítja el a hálózatok kialakulását. Mindkét esetben a bizalom a hálózatok kötőereje, csak iránya más. A spontán hálózatoknál a bizalom az együttműködő személyekre irányul első sorban és csak másodlagosan intézményekre; a formális hálózatoknál ez fordítva működik. A bizalom első sorban a szervező, tekintélyt képviselő (köz)intézményekre vonatkozik és másodsorban az azt képviselő emberekre.

Az üzleti hálózatokkal ellentétben a gazdasági együttműködések nem a rövid távú üzleti és magánérdekek mozgatják, hanem magán és a közösségi érdekek összehangolása, közös célok elérése, a közjót is szolgálva. Ezt nem egyszer pontosan az egyéni érdekek háttérbe szorításával érik el, ami rövid távon gazdaságilag ésszerűtlennek tűnik, de közép és hosszú távon megtérülő befektetés.

A magas szintű társadalmi tőke és bizalom hatását a gazdasági együttműködésekre az alábbi ábra szemlélteti:

Az alacsony szintű társadalmi tőke és bizalom hatását a gazdasági együttműködésekre az alábbi ábra szemlélteti:

Az alábbi táblázat konkrét példán keresztül szemlélteti a kölcsönös érdekek és cél mentén kialakított gazdasági hálózatok illetve a rövid távú, egyéni profitszerzés felé törekvő üzleti hálózatok közötti különbséget a társadalmi tőke szemszögéből:

ÉKK-modell és dél-itáliai hálózatok közötti különbségek

TT eredői	Észak- és közép Olaszország		Dél-Olaszország
Politikai hagyományok	Politikai decentralizmus történelmi hagyománya: autonóm városállamok, önálló hercegségek. Kommunális republikanizmus.	↔	Politikai centralizmus történelmi hagyománya: feudális berendezkedésű királyság, vidéki birtokosok területi uralma. Monarchikus abszolutizmus.
Bizalom	Polgári öntudat, önállóság, felelősségérzet. TFT-t stratégiai magas stratégiai és ismétlődési bizalom, rokonszenv klikkek kialakulása és kiszélesedése kíséri.	↔	Félelem, bizalomhiány, önállótlanág, felelősségelhárítás, TFT-t bizalmatlansági stratégia kíséri: alacsony szintű ismétlődés- és stratégia bizalom, dezertálások ellenszenv klikkek, közellenség triádok.
Iparszerkezet	Városi térségekben fejlett kisipar (komplex nagycsaládi vállalkozásban).	↔	Nincs jelentős városi kisipar.
Birtokszerkezet	Vidéken hosszú lejáratú részes bérlet rendszere kiterjedt családoknak+ közös szerszám/állat tulajdon+ egyéb teljesítmény ösztönzők.	↔	Vidéki feudális nagybirtokokon és elaprózódott kisbirtokokon önállóan dolgozó napszámos rendszer.
Családszerkezet	Komplex, nagy családok = összetartó gazdasági egység. Bizalomsugár kiterjed a családon túlra is. Család termelő és fogyasztó is egyben.	↔	Atomizálódott kis családok, "amorális családcentrikusság". Atomisztikus individualizmus. Bizalom nem terjed a szűk családon kívülre. Család fogyasztó egység. termelő szerepe elenyésző.

Infrastruktúra	Sűrű úthálózat és élénk kereskedelmi kapcsolatok a vidéki és városi térségek között.	↔	Központ:földbirtok. Szegregált településszerkezet, rossz útviszonyok. Erős függés a központtól.
Térszerkezet	Fejlett urbanizációs terek élénk kapcsolatban a vidékkel.	↔	Rurális elmaradott szegregált terek, települések közötti kapcsolatok hiánya.
Spontán társulási készség	Magas spontán társulási készség, közties szervezetek sűrű hálózata: céhek, polgári közösségek stb...	↔	Alacsony spontán társulási készség, közties szervezetek szinte teljes hiánya.
Polgári közösségek hagyománya	Erős polgári öntudat, az egyház viszonylag gyenge szerepe. Erős polgári közösségek.	↔	Társadalmi szervező erő az egyház és a földesúr, polgári öntudat és közösségek szinte teljes hiánya.
Társadalmi kötelek	Bizalom, spontán társadalmi és gazdasági kötelek.	↔	Vallási és állami kötelezettségek alkotják a társadalmi köteleket. Atomizálódott társadalom, tagok között nincs gazdasági kötelek.
Játszma stratégia	"Ha te nyersz, én is nyerek"- "Ha én nyerek, Te is nyersz".	↔	"Ha Te nyersz, én veszek" "Csak akkor nyerhetek, ha Te vesztesz".
Gazdaság-szerkezet	Vidéki részes bérlet és a városi kisipar gyakorlatán alapuló családi vállalkozások és együttműködések-hálózataik- iparági körzetek.	↔	Nagybirtokon dolgozó önálló napszámosok, elaprózódott kisbirtokok, atomizálódott társadalom és gazdaság.
Hálózati típus	Iparági körzet	↔	Maffia
Hálózati cél	Spontán együttműködés, kooperáció.	↔	Félelemkeltés, szegregáció erősítése, társadalom atomizálása azért, hogy közvetítőre legyen szükség.

A fenti összehasonlítást kifejezetten a bizalom és bizalomhiány szemszögéből az alábbi táblázat foglalja össze:

Motivációs elemek	ÉKK-Olaszország spontán gazdasági hálózatai		Dél-Olaszország maffia hálózatai
Szankcióktól való félelem	TFT Stratégia magas szintű TT és bizalom termelődését szüli.	↔	TFT alacsony szintű TT-t szüli. Bizalmatlanság kihasználása: félelem, erőszak, zsarolások.
Együttműködések gazdasági haszna	Kölcsönös gazdasági haszon, közjó: egyéni és közösségi haszon harmonikus kapcsolata.	↔	Haszon a maffia tagjai között, a térség rovására realizálódik. Közjót nem szolgálja, behálózottak nem részesülnek.
Kulturális, erkölcsi, vallási okok	Civic hagyományok, melyek preferálják a spontán társulási készséget.	↔	Uncivic hagyományok, melyek szankcionálják a lakosság tagjai közötti spontán társulásokat, és preferálták a bizalmatlanságon alapuló amorális hálózatokat.
Rokoni, baráti kapcsolatok	nagy nyitott családok, a termelés alapegységei is, köztük sok gyenge kötés révén hálózattá alakulnak.	↔	amorális családcentrikusság, TT kirekesztő dimenziója, gyenge kötések hiánya mellett, TT társadalmi, gazdasági diszfunkciói.
Kialakult hálózat típusa	Morális hálózat	↔	Amorális hálózat

E4: A dolgozatban felhozott nemzetközi és magyar példák alapján az a következtetés vonható le, hogy a magas szintű társadalmi tőke és bizalom nem “csak” a gazdasági hálózatok kialakulása, de megszilárdulásuk előfeltétele is. Amennyiben társadalmi tőke politikai, társadalmi, gazdasági úgynevezett funkciói jól működnek és a TT áthidaló dimenziója dominál, valószínűsíthető a magas szintű bizalom megléte is és a gazdasági hálózatok megszilárdulása. A magas szintű társadalmi tőke társadalmi funkciója magas integrációs szintet, társulási készséget eredményez, a politikai funkció pedig megfelelő működése magas önszerveződési készséget jelent. A gazdasági funkciója pedig az együttműködések és koordináció során felmerülő olyan tranzakciós költségek csökkentéséhez vezet, mint a keresési, információs, alku- és döntési, ellenőrzési és kikényszerítési költségek. A társadalmi tőke áthidaló dimenziója és a társadalmi integráció között szoros, kölcsönösen segítő kapcsolat van, mely jótékony hatással bír a gazdasági hálózatok kialakulására, működésére és fejlődésére is, hiszen azok áthidaló kapcsolatokat által megszilárdított, közös célok érdekében létrejött együttműködések. A társadalmi tőke politikai, társadalmi és gazdasági diszfunkciói a társadalmi tőke kirekesztő dimenziójával állnak szoros kapcsolatban: kölcsönösen destabilizálják a születendő együttműködések a szociális és gazdasági szférában egyaránt.

V.2. Kutatási eredmények visszatükröződése a magyarországi felmérés tapasztalatai alapján

A szakirodalom szerint, a versenyképességet jelentősen befolyásolja a társadalmi, bizalmi tőke helyzete, országos és regionális szinten is. Az együttműködési hajlamot, az egymás iránti bizalmat, az összetartást vizsgálják és mérik az ún. társadalmi tőke vizsgálatok Magyarországon is (Kerek, Pummer, Marsalek, 2004). Ugyancsak az utóbbi szerzők kutatásai igazolják, hogy ezen a területen hazánk nagyon rosszul áll. Nem lehet eredményt elérni olyan országokban, ahol a szegények és gazdagok közötti különbségek folyamatosan növekednek, és a társadalmi szolidaritás nem létezik. Azok az országok és régiók, ahol ilyen tendenciák uralkodnak, a versenyképességi rangsor végére kerülnek. A fejlett régiókra jellemző hálózati gazdaság a bizalomra épül. A céghálózatok laza szövetsége – melyek között dinamikus információcsere zajlik és együtt tanulnak, fejlődnek, változnak – nem jöhet létre, ha nincs a társadalomban együttműködési hajlam és bizalom. Az

alacsony béreken foglalkoztatott emberek fizikailag és lelkileg is tönkremennek, így hosszú távon az alacsony bérek a versenyképességet rontják“ (Pummer, Marsalek, 2004. 57. old).

Az általános bizalomhiányra vonatkozó fent idézett kutatási eredmények mindegyike “vissza köszön” az általam Magyarországon végzett interjúk válaszaiban is. Mindez arra mutat hogy a bizalomhiány tünetei nem csak az általam vizsgált térségre és az adott időszakra vonatkoznak. Más helyszíneken, eltérő időpontokban végzett felmérések is hasonló eredményt hoztak.

Nem állítom, hogy a bizalomhiány általános jelenség a magyar gazdasági életben. Ilyen mérvű következtetésre nem jogosítanak fel a kutatásaim. Abban viszont biztos vagyok, hogy nem elszigetelt és időszakos jelenségről van szó, mely csak bizonyos területeket érintene. A bizalomhiányt egy olyan tényezőnek tekintem, melynek következményeivel a magyar gazdasági életben - térségenként eltérő mértékben- mindenképpen számolni kell.

Mivel a hálózatok formális vagy spontán jellegét a társadalmi tőke térségspecifikus elemei befolyásolják, egy-egy hálózati modell “szolgai másolása” egy kulturálisan eltérő hagyományokkal rendelkező közegbe visszás eredményekkel járhat. A hálózati példák közös tanulsága pontosan az, hogy mindig a társadalmi tőke térségspecifikus elemeire - történelmi hagyományok, normák - támaszkodó rendszer kialakulása verhet gyökeret.

A centrális politikai hatalmi hagyományokat képviselő országok esetében, mint Magyarország valószínűbbnek tartottam a formális hálózatok kialakulását, de a saját vizsgálataim ezt a feltételezésemet a felmérés terepére vonatkozóan megcáfolták. Az eredményekből kitűnt, hogy a megkérdezettek alapvetően elutasítanak és kétségbe vonnak minden felülről, az állami intézményektől jövő formális kezdeményezést. A térségben működő inkubátorházak, klaszterek csekély eredményessége is ezt támasztja alá. Mindennek oka az általános közbizalom hiányban keresendő, melyet szintén kimutatott a terepen végzett felmérésem. A bizalomhiány, az alacsony társadalmi tőke szint szegregációt eredményez a vállalkozók és mikrohálózataik között. Ezen kívül egyértelműen kimutatható az illegális eszközök felbukkanása is az üzleti életben. Mindezek fényében sajnos az amorális hálózatok kialakulása valószínűbb ebben a térségben - melynek már mutatkoznak jelei.

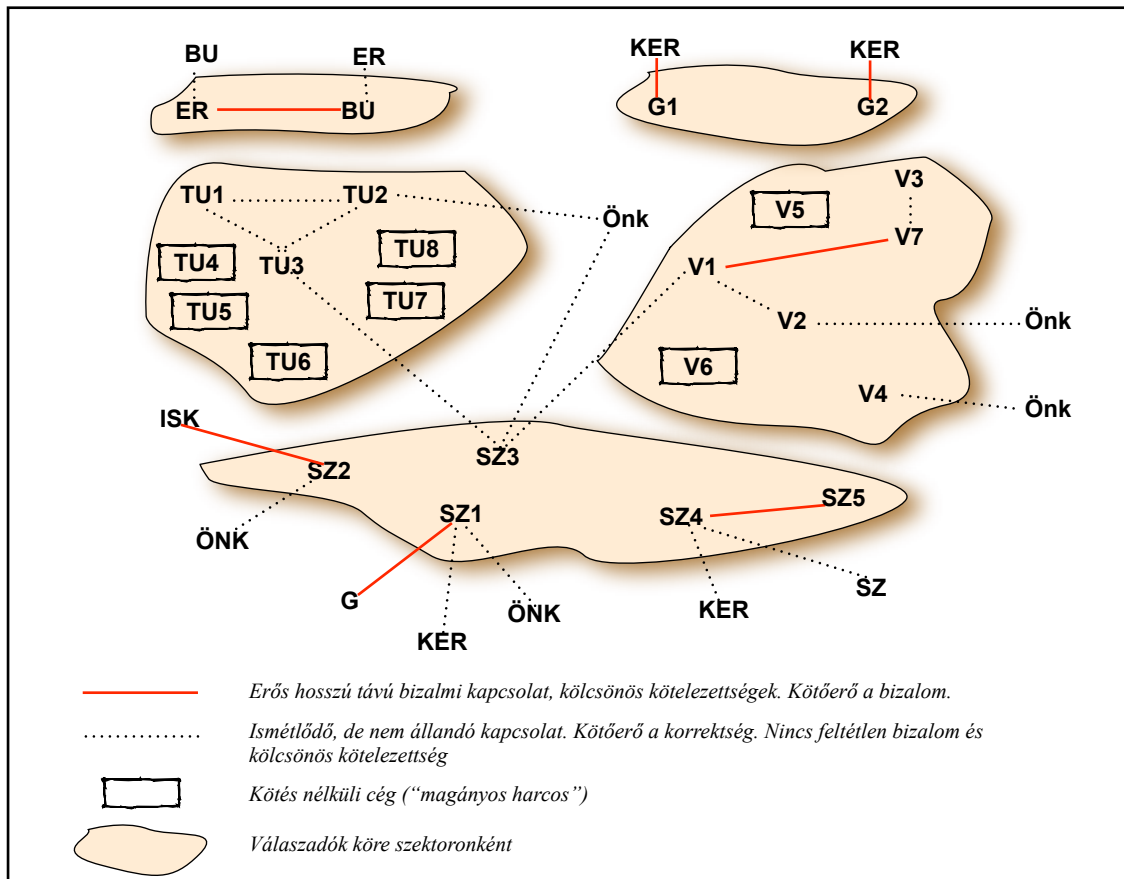
Az általam vizsgált észak-magyarországi kistérségben feltárt együttműködésekről a strukturált mélyinterjúk fényében elmondható, hogy szűk bizalomsugár jellemzi, mely a közvetlen családi és esetleg baráti körre terjed ki. Ezen kívül a társadalmi tőke kirekesztő funkciója dominál, így a személyek közötti bizalom csak igen kis szférán belül érvényesül, a gyenge áthidaló kötések pedig nem tudnak kialakulni. A személyek közötti bizalom alacsony szintjén kívül riasztóan nagy közbizalomhiány figyelhető meg. Ennek következtében a társadalmi tőke politikai, társadalmi és

gazdasági diszfunkciói egyre jobban elburjánzanak. A közbizalomhiány csírájában akadályoz meg minden felülről - állami, regionális, megyei - szintről jövő kezdeményezést bármily jó szándékú és hasznos legyen is az. Ez a magyarázata annak, hogy noha a térség gazdaságfejlesztési intézményekkel és szakemberekkel bőven ellátott, azok mégsem képesek hatékony kapcsolatot teremteni a gazdasági szereplőkkel. Szinte kizárólag a helyi önkormányzatoknak dolgoznak, a civil és üzleti szférával alig van kapcsolatuk. A hálózati menedzsereknek így nem sok reményük van effektív és hasznos munka végzésére. Mindezek következtében igen alacsony szintű társadalmi tőke termelődik a térségben, mely gátolja a széles körű személyes és gazdasági együttműködések kialakulását. A strukturált mélyinterjúk szűk körű – két-három cégből álló –, amorális elemeket is tartalmazó spontán üzleti mikro-hálózatokat, ún. “közellenség triádokat” - Szántó Z, 2007) és “magányos farkasokként” dolgozó cégeket találtak a helyi vállalkozók között.

Az észak-magyarországi felmérés paraméterei az alábbiak voltak:

Hálózati jellemzők	Paraméterek
Cégek száma	24 megkérdezett és 12 megjelölt külső cég = 36
Kötésszám	25
1 cégre jutó átlagos kötésszám	1,04
Kötések szerkezete	0 kötéssel rendelkező cégek = 7 db "magányos harcosok 1 kötéssel rendelkező cégek= 5 db 2 kötéssel rendelkező cégek= 6 db 3 kötéssel rendelkező cégek= 6 db
Kötések típusa	1.) Hosszú távú, kölcsönös kötelezettségeket tartalmazó kapcsolatok (spontán gazdasági kapcsolatok) = 25 kötésből 7, azaz 28%, mely 9 megkérdezett céget érint
Kötések-bizalom	25-ből 7 kötés bizalmi. Az összes kötés 28%-a. Mind a 7 stratégiai kötés bizalmi. A maradék 18 kapcsolat kötőereje a "korrektség", de még nem bizalom.
Szektorok és rövidítések az ábrán	TU= turisztikai vállalkozás V= Vendéglátóipari vállalkozás SZ = szolgáltatás ER = Erdészeti vállalkozás BU = bútortipari vállalkozás

A következő ábra az észak-magyarországi kistérségben végzett empirikus felmérésemet összegzi:

A gyér együttműködési és hálózatosodási hajlamot Borbás László azonos időben és kistérségben végzett kérdőíves felmérése is kimutatta.

Nyilvánvaló, hogy bármelyik – a dolgozatban bemutatott – hálózatfejlesztési módszer, modell csődöt mondana egy ilyen alacsony társadalmi tőke és bizalom szinttel rendelkező térségben – melyhez hasonló bizonyosan több is akad Magyarországon –. A “best practice” modellek és a pusztán gazdaságfejlesztési célú programok, pályázatok önmagukban nem tudnak segíteni: mélyebbre kellene ásni. Olyan átfogó, komplex szociális, gazdasági, kulturális fejlesztésre volna szükség a hasonló területeken, mely első sorban a társadalmi alapot, elfogadottságot teremt meg a gazdasági fejlesztésekhez. Enélkül a gazdaságfejlesztési programokat nem tudja hatékonyan megvalósítani a térség és az óriási támogatási összegek elfolynak...

V.3. Új tudományos lehetőségek, kutatási irányok

Feltétlenül szükségesnek tartom további kutatások folytatását, mivel a felvázolt kutatási célok és eredmények mellett, további kutatási lehetőségeket is kínál ez a téma.

Hiánypótló szerepet töltené be egy olyan széles körű összehasonlító empirikus vizsgálat, mely a gazdasági együttműködések és a bizalom kapcsolatát minden magyarországi régióban górcső alá venné. Egy ilyen munka szélesebb körben rávilágíthatna a gazdasági együttműködések megkezdésének okára és egyben elemezhetné a sikeres régiók megoldásait.

További érdekes kutatási terület lehet a kifejezetten bizalmatlanságon alapuló bűnözői hálózatok és a gazdaság kapcsolataik behatóbb vizsgálata különös tekintettel a társadalmi és gazdasági struktúraváltás sújtotta a poszt-szocialista térségekre. Egy ilyen kutatómunka rávilágíthatna a problémák gyökereire, illetve ezek alapján komplex, az adott térségek adottságaihoz illeszkedő, történelmi, kulturális gyökereiből, endogén erőforrásaiból táplálkozó megoldási lehetőségeket is felvázolhatna.

Az ún. ÉKK modell régióit is sok kutatás górcső alá vette már az elmúlt évtizedekben, de FVG-val kapcsolatos – 50 év fejlődését, statisztikai adatait átfogó – részletes kutatás ebben a témában még nem látott napvilágot, különösen nem a társadalmi tőke és bizalom aspektusából. Ez az olasz régió számos rokon vonást visel kulturális, történelmi szempontból Magyarországgal. Ennek megfelelően e térség tanulmányozása komoly lehetőségeket, tanulságokat tartogathat mindazon magyar kutatók számára, akik a marginalizált helyzetű elmaradott határregiók kitörési lehetőségeit vizsgálják.

A következő oldaltól egy összefoglaló táblázatban összegeztem a dolgozatban elemzett hálózati modelleket.

V.4. Újszerű kutatási eredmények

A kutatás számos, eddig nem vizsgált, illetve publikált elemet tartalmaz, melyek közül a legfontosabbak a következők:

A gazdasági együttműködések, hálózatok kialakulását befolyásoló szoft tényezők és ezen belül a *bizalom illetve társadalmi tőke empirikus vizsgálatára hazánkban célzottan még nem került sor: erre első példa a dolgozatom utolsó fejezetében bemutatott észak-magyarországi kutatás. A felméréshez tartozó, annak eredményeit összegző ábra felvázolja a megkérdezettek közötti hálózati kötések bizalmi hátterét. Ilyen típusú és szempontrendszerű ábra még nem került publikálásra.*

A nemzetközi és hazai hálózatok fenti szemszögéből történő összehasonlító elemzése – és az erről készült összefoglaló táblázat – szintén új színfoltot képez a térségi kutatások között.

Az un. ÉKK modell régióit is sok kutatás górcső alá vette már az elmúlt évtizedekben, de *FVG-val kapcsolatos – 50 év fejlődését, statisztikai adatait átfogó – részletes kutatás ebben a témában még nem látott napvilágot*, különösen nem a társadalmi tőke és bizalom aspektusából. Ez az olasz régió számos rokon vonást visel kulturális, történelmi szempontból Magyarországgal. Ezen összehasonlító aspektusok, lehetőségek és következtetések felvázolása szintén előzmények nélküli a szakirodalomban.

Bizalmi tőke kutatásokat ismer mind a magyar, mind pedig a nemzetközi szakirodalom, de az *általam felvázolt négy bizalom típus hatását a hálózatosodásra még egyetlen kutatás sem elemezte*. A Luhmann féle (Trust – Confidence) Szántó Zoltán ismétlődés- és stratégiai bizalom elméletével ötvözve megteremtett egy komplex bizalom-felfogást: a személyek közötti, valamint intézményekbe vetett ismétlődés- és stratégiai bizalom, illetve a bizalomhiány és a bizalmatlanság négyes jelensége egy új szemléletet képvisel a hálózatelemzési kutatások sorában. A Dinya – Domán szerzőpáros alapelméletére támaszkodó, azt kibővítő hálózatok formális és spontán, valamint üzleti és gazdasági jellegét hangsúlyozó szintén *négyes hálózati felosztás mátrixa a négyes bizalom jelenséggel párosítva teljesen újszerű elemzési módszer* mind a bizalmi, mind a hálózati kutatások területén.

Az alábbi táblázat a kutatási kérdéseket, hipotéziseket foglalja össze:

Kutatási kérdés	Hipotézis	Bizonyítottság	Mi bizonyítja? Primér/szekunder kutatás, vagy/és szakirodalom
TT és bizalom hogyan hat a hálózatokra	TT és bizalom közvetlenül meghatározza a hálózatok formális-spontán, üzleti-gazdasági jellegét	Bizonyított	szakirodalom alapján saját
Összefüggések hatása a hálózatosodásra	Magas TT és bizalom magas együttműködési hajlamot, alacsony TT és bizalom alacsony együttműködési hajlamot generál	Bizonyított	Magyarországi és Friuli primér, szekunder kutatások+szakirodalom
Bizalom-bizalomhiány területi egyenlőtlenségekre gyakorolt hatása	Bizalom közvetlen és egyenes irányú kapcsolatban áll a területi egyenlőtlenségekkel: magas bizalomszint és együttműködési hajlandóság mellett nagyobb gazdasági prosperitást eredményez. Alacsony bizalomszint visszaveti az együttműködési hajlandóságot és a gazdasági fejlődést.	Bizonyított	Magyarországi és Friuli primér, szekunder kutatások+szakirodalom
TT és bizalom szerepe az üzleti és gazdasági hálózatok létrejöttében	Magas TT szint mellett gazdasági hálózatok, alacsony TT szint mellett üzleti hálózatok alakulnak ki.	Bizonyított	Szakirodalom
TT és bizalom hatása a hálózatok stabilitására és széthullására	Magas TT szint mellett a hálózatok stabilitása magas, alacsony TT szint mellett instabillá válnak.	Bizonyított	Szakirodalom

TT eredői	Vizsgált magyar kistérség	Dél-Olaszország	Észak- és közép Olaszország	Japán	Anglia	Dánia	
Politikai hagyományok	Politikai centralizmus történelmi hagyománya: feudális berendezkedésű királyság, vidéki birtokosok területi uralma. Monarchikus abszolutizmus.	Politikai centralizmus történelmi hagyománya: feudális berendezkedésű királyság, vidéki birtokosok területi uralma. Monarchikus abszolutizmus.	Politikai decentralizmus történelmi hagyománya: városállamok, önálló hercegségek. Kommunális republikanizmus.	Gyenge császári hatalom. Különbözik a hatalom névleges és tényleges tulajdonosa. Politikai decentralizmushoz vezetett.	Parlamentális monarchia, konföderatív államszerkezet.	Parlamentális monarchia	
Bizalom	Félelem, felelősségelhárítás, bizalomhiány, TFT-t bizalmatlansági stratégia kíséri: alacsony szintű ismétlődés- és stratégia bizalom, dezertálások ellenszenv klikkek mentén alakulnak ki.	Félelem, bizalomhiány, önállótlanosság, felelősségelhárítás, TFT-t bizalmatlansági stratégia kíséri: alacsony szintű ismétlődés- és stratégia bizalom, dezertálások ellenszenv klikkek, közellenség triádok.	Polgári öntudat, önállóság, felelősségérzet. TFT-t magas stratégiai és ismétlődési bizalom, rokonszenv klikkek kialakulása és kiszélesedése kíséri.	Bizalom és az úrba, felettesbe vetett feltétlen bizalom és hűség révén a TFT magas stratégiai és ismétlődés bizalomhoz vezet	Magas közintézményekbe vetett bizalom (Confidence).	Magas közintézményekbe vetett bizalom (Confidence).	
Birtokszerkezet	Vidéki feudális nagybirtokokon és elaprózódott kisbirtokokon önállóan dolgozó napszámos rendszer.	Vidéki feudális nagybirtokokon és elaprózódott kisbirtokokon önállóan dolgozó napszámos rendszer.	Vidéken hosszú lejáratú részes bérlet rendszere kiterjedt családoknak+ közös szerzám/állat tulajdon+ egyéb teljesítmény ösztönzők.	Nagybirtokszerkezet: a földesúr a császári hatalomtól távol önálló és önellátó, élénk kereskedelmet folytató fejedelemségeket alakítottak ki hasonlóan az Itáliai nagyhercegségekhez	Nagybirtokrendszer, élénk kereskedelem	Nagybirtokrendszer, élénk kereskedelem	
Családszerkezet	Atomizálódott kis családok, "amorális családcentrikusság". Atomisztikus individualizmus. Bizalom nem terjed a szűk családon kívülre. Család fogyasztó egység. termelő szerepe elenyésző.	Atomizálódott kis családok, "amorális családcentrikusság". Atomisztikus individualizmus. Bizalom nem terjed a szűk családon kívülre. Család fogyasztó egység. termelő szerepe elenyésző.	Komplex, nagy családok = összetartó gazdasági egység. Bizalomsgár kiterjed a családon túlra is. Család termelő és fogyasztó is egyben.	Konfucionizmus - úr iránti lojalitást, buddhizmus a tökéletességre való törekvést ösztönözte	Komplex, nagy családok = összetartó gazdasági egység. Bizalomsgár kiterjed a családon túlra is. Család termelő és fogyasztó is egyben.	Komplex, nagy családok = összetartó gazdasági egység. Bizalomsgár kiterjed a családon túlra is. Család termelő és fogyasztó is egyben.	Komplex, nagy családok = összetartó gazdasági egység. Bizalomsgár kiterjed a családon túlra is. Család termelő és fogyasztó is egyben.
Infrastruktúra	Központ: földbirtok. Szegregált településszerkezet, rossz útviszonyok. Erős függés a regionális központoktól.	Központ: földbirtok. Szegregált településszerkezet, rossz útviszonyok. Erős függés a regionális központoktól.	Sűrű úthálózat és élénk kereskedelmi kapcsolatok a vidéki és városi térségek között.	Sűrű úthálózat és élénk kereskedelmi kapcsolatok a vidéki és városi térségek között.	Sűrű úthálózat és élénk kereskedelmi kapcsolatok a vidéki és városi térségek között.	Sűrű úthálózat és élénk kereskedelmi kapcsolatok a vidéki és városi térségek között.	Sűrű úthálózat és élénk kereskedelmi kapcsolatok a vidéki és városi térségek között.

TT eredő	Vizsgált magyar kistérség	Dél-Olaszország	Észak- és közép Olaszország	Japán	Anglia	Dánia
Társzerkezet	Rurális elmaradott szegregált terek, települések közötti kapcsolatok hiánya.	Rurális elmaradott szegregált terek, települések közötti kapcsolatok hiánya.	Fejlett urbanizációs terek élénk kapcsolatban a vidékkel.	Fejedelemeségek központja élénk kapcsolatban a vidékkel.		
Társulási készség	Alacsony spontán társulási készség, köztes szervezetek szinte teljes hiánya.	Alacsony spontán társulási készség, köztes szervezetek szinte teljes hiánya.	Magas spontán társulási készség, köztes hálózata: céhek, polgári közösségek stb...	Magas spontán társulási készség, köztes szervezetek sűrű hálózata		Magas közbizalmon alapuló társulási készség
Polgári közösségek hagyományai	Társadalmi szervező erő az egyház és a földesúr. A polgári öntudat és közösségek szinte teljes hiánya.	Társadalmi szervező erő az egyház és a földesúr. A polgári öntudat és közösségek szinte teljes hiánya.	Erős polgári közösségek és öntudat, az egyház viszonylag gyenge szerepe. Céhek, önálló, erős polgári közösségeként működtek a középkortól.	Klánok, iemoto csoportok alapján a XVI. századtól családi zaibacuk szerveződtek		Erős polgári közösségek és öntudat, Céhek, önálló, erős polgári közösségeként működtek a középkortól.
Társadalmi kötelek	Atomizálódott társadalom, tagok között nincs gazdasági kötelek.	Vallási és állami köteleztségek alkotják a társadalmi köteleket. Atomizálódott társadalom, tagok között nincs gazdasági kötelek.	Bizalom, spontán társadalmi és gazdasági kötelek. Egyház hatása Katolikus egyház gyöngye szerepe miatt az Észak-Itáliai térségekben: nem gátolta az együttműködéseket	Konfucionizmus - úr iránti lojalitást, buddhizmus a tökéletességre való törekvést ösztönözte		Nagy családok, protestáns munkaerőkölcs a formális együttműködéseket ösztönözte
Játszma stratégia	"Ha Te nyersz, én veszték" "Csak akkor nyerhetek, ha Te vesztesz".	"Ha Te nyersz, én veszték" "Csak akkor nyerhetek, ha Te vesztesz".				"Ha te nyersz, én is nyerek" - "Ha én nyerek, Te is nyersz"
Gazdaság-szerkezet	Nagybirtokon dolgozó önálló önálló napszámosok, elaprózódott kisbirtokok, atomizálódott társadalom és gazdaság.	Nagybirtokon dolgozó önálló napszámosok, elaprózódott kisbirtokok, atomizálódott társadalom és gazdaság.	Vidéki részes bérlet és a városi kisipar gyakorlatán alapuló családi vállalkozások és együttműködés-hálózatok-IPARÁGI körzetek.	Önellátó és széles kereskedelmi tevékenységet folytató nagybirtokok		
Hálózati típus	Mikro hálózatokon kívül gyakorlatilag nem észlelhető hálózati aktivitás.	Maffia	Iparági körzetek (Regionális alapon szervezett fejlesztési bank fontos szerepe)	Bank központú vertikális és horizontális keirecuk		Formális gazdasági hálózatok állami segítséggel és támogatással

TT eredő	Vizsgált magyar kistérség	Dél-Olaszország	Észak- és közép Olaszország	Japán	Anglia	Dánia
Hálózati cél	Közös ellenség elleni védekezés	Félelemkeltés, szegregáció erősítése, társadalom atomizálása azért, hogy közvetítőre legyen szükség.	Spontán együttműködés, kooperáció.	Spontán együttműködés, kooperáció.	Top down irányítás és koordináció melletti együttműködés	
Hálózati alapnorma	Bizalomhiány, illetve védekezés és felelősségáthárítás	Bizalomhiány	Magas szintű bizalom a hálózati tagok között. Közös fejlesztési koncepciók kidolgozás. Térségi fejlesztési bank fontos szerepe	Lojalitás és bizalom a hálózati tagok iránt. Krízis esetén kölcsönös segítségnyújtás. Központi bank fontos szerepe.	Magas közintézményekbe vetett bizalom (Confidence).	
Szankcióktól való félelem	A TFT alacsony szintű TT-t szűl. Bizalomhiány, felelősségáthárítás, gyér együttműködések	TFT alacsony szintű TT-t szűl. Bizalomhiány kihasználása: félelem, erőszak, zsarolások.	TFT Stratégia magas szintű TT és bizalom termelődését szűli.			
Együttműködések gazdasági haszna	Gyér együttműködéseknek max. a büntetések elkerülése a haszna	Haszon a maffia tagjai között, a térség rovására realizálódik. Közjót nem szolgálja, behálózottak nem részesülnek.	Kölcsönös gazdasági haszon, közjó: egyéni és közösségi haszon harmonikus kapcsolata.	Kölcsönös gazdasági haszon, közjó: egyéni és közösségi haszon harmonikus kapcsolata.		
Hagyományok	Uncivik hagyományok, melyek gátolják a spontán társulásokat a közellenség triádokon kívüli.	Uncivik hagyományok, melyek szankcionálják a lakosság tagjai közötti spontán társulásokat, és preferálták a bizalmatlanságon alapuló amorális hálózatokat.	Civic hagyományok, melyek preferálják a spontán társulási készséget.	Az úrhoz való lojalitás, konfucionizmus, nenko rendszer előtérbe helyezi a közösség értékét az egyéni érdekekhez képest	Tekintély tisztelet, anglikán egyház iránti lojalitás, protestáns munkaerkölcs.	
Családszervezet	Szegregált családok, szűk bizalomkör, gyenge kötések hiánya, a TT gazdasági diszfunkcióit erősítik	Amorális családcentrικusság, TT kirekesztő dimenziója, gyenge kötések hiánya mellett, TT társadalmi, gazdasági diszfunkciói.	Fontos gazdasági egység: komplex, nyitott nagycsaládok részes nagybirtokot művelnek, vagy kisipari egységeket üzemeltetnek köztük sok gyenge kötés révén hálózattá alakulnak.	Fontos gazdasági alapegység. Vagyonközösségként üzemel. Nyitott család-örökbefogadás intézménye elterjedt a nepotizmus kivédése.	Fontos gazdasági egység:nagycsaládok részes nagybirtokot művelnek, illetve kereskedelmi tevékenységet folytatnak.	

Zárszó helyett:

Nem hiszem hogy túl pesszimista lenne az általam festett kép. Úgy gondolom, hogy az optimizmus ott kezdődik, ahol a problémákat nevének merjük nevezni, szembe merünk nézni velük és merünk gondolkodni azon, hogy mi lehet a megoldás. De ez már egy másik történet...

VI. SZAKIRODALMI TEVÉKENYSÉG

VI.1. Idegen nyelvű közlemények:

VADASI. A. (2007) : SME Networking Models and Examples from Northern Italy, Denmark, and the UK – In: *Management, Enterprise and Benchmarking 5th International Conference Book 2007*. Budapesti Műszaki Főiskola Keleti Károly Közgazdaságtudományi Kar, Budapest, pp. 125-134.

VADASI. A. (2007) : SME Networking models - In: *6th International Conference of PhD Students. Section of Economics. (12-18 August)* University of Miskolc, Miskolc, pp. 465-470

VI.2. Magyar nyelvű közlemények:

VADASI A. (2003): Friuli modell – In: *Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola Évkönyve 2003*, Pécs, pp. 65-82.

VADASI A. (2004): Borsod, az ezerarcú térség – In: *Ma és Holnap*, IV. évfolyam 1. szám, Budapest, pp. 30-32.

VADASI A. (2005): Az endogén erőforrásokra koncentrázó regionális területfejlesztési stratégia Friuli Venezia Giulia Autonóm Régióban. – In: Konferenciakötet, *III. Európai Kihívások Tudományos Konferencia*, Szegedi Tudományegyetem Szegedi Élelmiszeripari Főiskolai Kar, Szeged, pp. 126-130.

VADASI A. (2005): Borsod – avagy az elhagyott édenkert – In: *Évkönyv 2004-2005*. II. Kötet, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs, pp. 115-123.

- VADASI A. (2006): KKV-hálózatok Északkelet-Olaszországban, Dániában, az Egyesült Királyságban és Észak-Magyarországon – In: *EU Working Papers*. IX. évf. 4. szám, Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Főiskolai Kar, Budapest, pp. 31-40.
- VADASI A. (2007): KKV hálózatok Északkelet-Olaszországban, Dániában és az Egyesült Királyságban – In: *Évkönyv 2007*. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs, pp. 325-333.
- VADASI A. (2007): Friuli Venezia Giulia mint határrégió változó gazdasági szerepe az Európai Unióban. – In: Gulyás László (szerk.): *Régiók a Kárpát-medencén innen és túl*. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Konferenciakötet. Eötvös József Főiskola. Baja, pp 509-514.
- VADASI A. (2007): A friuli fejlesztési modell sajátosságai – In: *Európai Integráció - Elvek és döntések. Gazdasági Döntések Európában*. II. Pannon Gazdaságtudományi Konferencia, Tanulmánykötet, Pannon Egyetem, Veszprém, pp 353-361.
- VADASI A. (2008): Reformok és autonómia a friuli fejlesztési modell tükrében – In: *EU Working Papers*. XI. évf. I. szám Budapesti Gazdasági Konferencia Külkereskedelmi Főiskolai Kar. Budapest, pp 61-71.
- VADASI A. (2007): Friuli Venezia Giulia útja az elszigetelt határrégiótól a növekedési pólusig In: *IV. Európai Kihívások Konferencia*. Konferenciakötet, Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar, Szeged, pp 582-587.
- VADASI A. (2009): *A bizalom és bizalomhiány szerepe a vállalkozói hálózatok kialakulásában, illetve hiányában az Észak-magyarországi Régióban*. In: *Tér és Társadalom*. 2009./4. Megjelenés alatt.
- VADASI A. (2009): *A bizalom és bizalomhiány szerepe a vállalkozói hálózatok kialakulásában, nemzetközi körkép*. In: *Tér és Társadalom*. 2009./4. Megjelenés alatt.

VI.3. Egyéb szakmai publikációk, közlemények, konferencia előadások:

- VADASI A. (2008): *A társadalmi tőke szerepe az Észak-magyarországi Régió kisvállalkozásainak fejlődésében*. “Tér - Tudomány - Gyakorlat” A humán és a társadalmi tőke szerepe a regionális fejlődésben. Tudományos konferencia a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából a Miskolci Akadémiai Bizottság Regionális Tudományos

Munkabizottsága és az MTA Regionális Kutatások Központja Közép- és Észak-magyarországi Tudományos Intézete Észak-magyarországi Osztálya szervezésében. 2008.november 20.

- VADASI A. (2007): A bizalmi tőke szerepe a Harmadik Olaszország iparagi körzeteinek kialakulásában. In: *Az ipar szerepe a regionális fejlődésben*. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Tudományi Társaság V. Vándorgyűlés, Pécs
- VADASI A. (2007): Reformok és autonómia a friuli fejlesztési modell tükrében. In: *Reformok útján*. Tudományos konferencia a Magyar Tudomány Napja 2007 tiszteletére, Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest
- VADASI A. – SZABÓ E. – ZÁDECZKY T. (2004): *Szerencs város vállalkozásainak helyzete és jövőképe*. Szerencs Város Önkormányzata által megrendelt felmérés, Szerencs
- VADASI A. – HUSZTI L. (2003): Agroturizmus és vidékfejlesztés az olajfák földjén, az olasz példa – In: *Ma és Holnap* IV. évfolyam, 4. szám, Budapest, pp 31-33.
- VADASI A. (2006): *Regionális fejlesztés alapjai*. Oktatási segédanyag-Kapcsolat Projekt. NORDA-Észak-magyarországi Regionális Fejlesztési Ügynökség, Miskolc
- VADASI A. – FEKETE É.(2006): *Aprófalvas munkanélküliség kezelése a Sajó-völgyében*. OFA munkaügyi kutatások 5344-es program. Miskolc
- VADASI A. – FEKETE É. (2005): *Sárospataki kistérség foglalkoztatási koncepciója*. Sárospatak
- VADASI A. – FEKETE É. (2005): *Sárospataki Kistérség turizmusfejlesztési és turizmusmarketing koncepciója*. Sárospatak
- VADASI A. (2005): *Hét község és mikro-térségének fejlesztési terve*. Hét